

ARANY JÁNOS KÉZÍRÁSA A BIHAR MEGYEI TISZTI PEREK KÖZÖTT

A Debrecenben is diákoskodó Arany János, a nagy magyar költő, tanulmányainak befejeztével visszakerült Nagyszalontára, és 1839-ben, 22 éves korában mint községi írnok hivatalt vállalt. A hiteles adatok, elsősorban egykorú okmányokon szereplő aláírásai szerint is, 1840-ben segédjegyzővé lépett elő. Az 1841-ből származó okmányokon az év novemberében saját feljegyzése szerint mint másodjegyző tevékenykedett. Feladatkörébe sok egyéb, a jegyzői munkával összefüggő tennivalók között az is tartozott, hogy különböző peres eljárásokkal kapcsolatos tanúvallomásokat, a kereset alapjául szolgáló fizti vizsgálatot a jelentéssel együtt a főbíró jelenlétében rögzítse. Nem véletlen tehát, hogy a Hajdú-Bihar Megyei Levéltárban, a Biharmegyei Tiszti Perek¹ nagyszalontai vonatkozású anyagában Illyés Sándor főbíró idejéből, 1841 novemberéből Arany János keze írásával és fogalmazásával találunk leírást és önkénti vallomásokat. Bár a történet, mint az a feljegyzésekből kitűnik, adott esetben sima lólopási ügy, de a többi hasonlóval összevetve a jelenlegi nem csupán az esemény sajátos volta miatt érdekes, hanem értékesebbé teszi Arany János több oldalnyi leírása. Ami ennél fontosabb, a hivatalos hangvétel mellett is irodalmi megfogalmazásban jelentkező tényrögzítés, amely hivatalosságán belül egy kissé a literátus műveltségű későbbi nagy költő eredeti íráspróbájának számítható. Ugyanakkor rávilágít arra, hogy költészetének nyelvezetében, pl. a *Füleműlében* is, honnan ismerős a hivatalos hang s a bíraskodási fordulatok sajátos ismerete. S bizonyára az is kideríthető lenne, hogy a jegyzőkönyvi hivatalos fordulatok hogyan jelentkeznek Arany költői nyelvében.

Bihar vármegyében a Várad-Olasziban működő törvényszék, felperes tisztí ügyvéd vádját nemes Sulyok Imre ellen a következőkben terjeszti elő:²

„Az 1840-ik évi November hó 8-kára virradólag Geszti Mónus Jánosnak négy lovat a Kórhány eréből Szalontai Madas Sándor és Fugyi Fehér János ellopván, azokon úgy egyeztek meg, hogy ketteje Madas Sándoré, ketteje pedig Fehér Jánosé lett. Madas Sándor, a' néki jutott két lovat Váradon egy ismeretlen kolozvári zsidónak eladta 20. vitékért, 'arrát elis, kötötte; Fugyi Fehér János pedig a néki maradt két pej lovat még a' füves kert árkánál eladta szalontai Varga Mihálynak 5. váltóforintokért. Azomba Varga Mihály a' két pely lovat ugyan csak november 8-án Váradra bé hozta, 's itt alperes néki érettek két fekete herélt lovakat, s egy ezüst huszast adván mint mindezek a' csatolt, 's a' Derecskei uriszék előtt is megerősített vallomásokkal igazoltatnak. — Káros Monus János értesülvén két lovainak ily módon alperes kezére kerültéről, Varga Mihállyal azonnal elment Szaboltsra az alpereshez, a' ki is előre látván a' rossz következményt, a' károsnak nálla lévő két lovat azonnal kiadta ugyan, de mivel tudta azoknak lopott voltukat, mind onnan, hogy azokra passzuszt Varga Mihály nem adott, mind pedig onnan, hogy sokkal rosszabbak lévén az ő általa Varga Mihálynak adott két lovak, a' Mónus Jánosénál azokra csupán egy ezüst huszast adott tódást, — magát orgazdaság vétkébe ejtette, s mint illyent, kéri is kereset levele értelméhez képest megbüntettetni.”

Mind a keresetlevél, mind az ügyvédi vélemény megerősíti a vázolt tényeket, melyeknek alapján került sor a lótolvajok kihallgatására. A vallomások részletei alapján fény derül az egész eseményre, amely Arany János megfogalmazásában Nagyszalontán kihallgatás közben vezetett jegyzőkönyv formájában került a derecskei úriszék elé, ahonnan továbbították Várad-Olasziba. Nyelvezetét, előadásmódját tekintve Varga Mihály önkénti vallomása az egyik legérdekesebb, amely jól rávilágít az eseményre, s már néprajzi vonatkozása miatt is érdemes teljes terjedelmében közölni.³

„Kinek hívnak hány éves, mily állapotú 's mennyi vagyonú vagy?

Varga Mihály szalontai adófizető lakos 26 éves ref. feleséges gyermekes vagyok, kis házbeli vagonomon 's két lovamon, házamon kívül semmim sints.

A' múlt keddre virradón éjtszaka adjál számot hol háltál, kinek társaságában? mikor keltél fel, 's felkelvén mit cselekedtél adj elő mindent körülményesen.

Otthon háltam a' kárdezes időben az úgy nevezett füves kertben lévő házunknál, 's midőn a' hajnalcsillag már fel jött, elindultam a' lovam után 's azt a' kenderérben megtalálván befogtam 's két köből árpát szándékozával eladni, Váradra meg indultam oly idő tájban hogy midőn a' nap feljött, akkorára a' Madarász helység alatt lévő Kórhány 's Vankuly nevű csapszékhez értem; utamban láttam több embereket kik sertést hajtottak, de őket nem ismertem. Mikor a Lesi völgyhöz értem délelőtt m.e. 10 óra vagy több is lehetett, ottan a' galambosi csapszék-nél kifogtam etettem és itattam, de ezt senkivel sem bizonyíthatom, mivel ottan az alatt senki meg nem fordult. Innen megindulván, a' vadas kert felé vezető úton mentem Várad felé' mikor

¹ Bihar vármegyei Tiszti perek. HBML. IV. A. 6/f. 47. 1208. LXXXVII.

² HBML. IV. A. 6/f. 47. 1208. LXXXVII.

³ HBML. IV. A. 6/f. 47. 1208. LXXXVII. /.

a' Vadas kertnél voltam, 's Váradon dolgomat végezvén Szerdán dél tájban indultam ki meszet hozván a' szekereimen, 's haza jöttem.

Nem igaz előadásod, mert lesznek a' kik szemedbe mondják hogy reggeli 8 óra tájban már Ūrögdőt is el hagytad és a' töltésről letérvén a' Vadas kert felé menő úton haladtál, annál fogva nem igazán mondod hogy 10 óra tájban még csak Less alatt lettél — 's Váradra csak két óra tájban délután érkezted volna.

Én nem tudom találkoztam é valakivel vagy sem a' ki szemembe mondhatná; de a' mit mondtam igaz, 10 óra után tájban a' Lessi völgyben kifogtam és étettem.

Lehetetlen, hogy a' mint állítád azon idő alatt míg a' lessi völgyben étettél senki ottan meg nem fordult volna kivált keddi napon, mikor a' szalontaiak leginkább szoktak Váradra menni, úgy hogy rövid idő alatt 20—30 szekér el is megyen, 's szinte nem lehet ki fogni a' Korcsmáknál, hogy szalontai ember ne légyen ottan.

Már úgy van a' mint meg mondtam, a' ki ellenkezőt állít nem igazán állítja.

Hány és milyen szőrű lovakkal voltál? bevóltak é fogva a' lovak vagy szabadon?

Négy lóval voltam, mind a négy be vólt fogva szekereembe a' két lógós kurta farkú fekete, a' két rudas kurtafarkú pely volt.

Ismét nem valót beszélsz, mert egyik ló nem volt befogva, hanem csak a' rudas mellé kötve, és nem is 2 ló vólt fekete hanem három, mint ezeket Geszti Böldizsár István és Sullyom István tanúk szemedbe is mondják:

Én nem tudom, hogy ezen tanúkat láttam-é vagy sem? egyébiránt hamissan állítják hogy egyik lovam be nem lett volna fogva, hamissan azt is hogy hárma fekete lett volna.

Előadásod a' tanúkéval több pontokban összeütköztvén, annak hamissága nyilvánvaló: 's innen önként következik hogy rossz lélekkel jártál, különben miért lett volna szükség utadat másképpen beszélni el, mint az valósággal történt: vald meg tehát igazán, hogy szekeredben egyik ló a' Geszti Mónus Jánosé vólt? hogy jutott az kezedbe, magad oroztad-é vagy a' tolvajtól vetted meg?

Én saját lovaimmal voltam, a' Mónus János lovát soha nem láttam, annál kevésbbé vólt az szekereembe fogva.

Hazudsz hiszen ugyanazon fentebb irt tanúk szemedbe mondják, hogy szekeredben az rudas embertűső ló a' Mónus Jánosé vólt, ők azonnal elismerték.

Hamissan állítják, a' Mónus János lovát egy Istenem egy lelkem soha sem láttam.

Kelt Szalontán. Nov. 16-án 1841.

Város fő Birája
Illyés Sándor MK.
és a' Tanács

Arany János másod jegyző."

Megközelítően egybehangzóak Boldizsár István geszti lakos, Cs. Szabó István szalontai adózó és Fugyi János vallomása is, akik Madas Sándorral és Varga Mihállyal mint kézreajászó cimborákkal is kapcsolatba kerültek. Majd decemberi újabb önkénti vallomás részletesebb ismereteket nyújt:

„Varga Mihály nevem Szalontai adózó lakos ref. 26 éves, — feleségem van két gyermekem van a' füves kertben egy kis rosz kunyhóm, — szekereim 's kis ágybelim 's más bútoraim zár alá vannak véve. —

Igaz é az hogy te vetted meg Fugyi Jankótól Mónus Jánosnak két lovát? hova tetted azt add elő!

Igaz. Én vettem meg Fugyi Jankótól két pely lovat, melyek mint már most tudom Mónus Jánoséi voltak, öt váltó forintért, — el vittem Váradra keddre virradón (:Nov. 8-án:) hajnalban, dél előtt valamivel értem be, ottan el cseréltem a' lovakat Sulyok Imre Szabolcsi közbirtokos fiattal, 's ő adott érettek két fekete herélt lovakat egy ezüst huszassal töldván ő meg a' cserét mely két lovak az előjáróság által sequestáltatván egyike már meg döglött.

Tudta-é azt Ns Sulyok Imre hogy lopott lovakat adsz néki?

Igen is tudta, mert hiszen a' lovakat én nékie adtam 80 vftot is megérték volna, az ő általa adott lovaknak egyikét 11 vfton kérték, a' másik meg ért volna 20 vftot. v. cz.

Vóltál é már fogva valaha és hányszor büntetve.

A' Bonczos János 4 lóva eltolvajlásáért vóltam egyszer a' Derecskei úr. tömlöczben esztenedig, 's ahhoz mért büntetést is kaptam. —

Kelt Szalontán, Dec. 29-én 841.

Város Fő Birája Illyés Sándor MK.
és a' Tanács
Arany János másod jegyző mk."

Az ügyben Sárvány Jakab úriszéki jegyző aláírásával megszületett az elmarasztaló ítélet a vétek felsorolásával:⁴ „ezekhez képest Madas Sándor ugyan mint különben is több ízben megbüntettet, 's jobbulásnak semmi jelét nem mutató megrögzött rossz erkölcsű fő tolvaj, vason 's köz munkába töltendő egy egész esztendei fogságra, 's most és 1/2 év múltával 25-ével elveendő 50 pálcza ütésekre; F. Fehér János, és Varga Mihály pedig mind ketten egyformán vasban, és köz munkában szenvedendő 9 hónapra börtönre, és most, 's kiszabadulások alkalmával 25-ével elveendő 50 pálcza ütésekre ítélteknek; egyszersmind a' törvényszék színe előtt meghitelgetett Mónus Jánosnak a' meg nem került két lónak árrába 130 frtban, úgy szinte a' bíróság megállapított 30 ft költségekben, öszvesen 160 Vczftoknak egyik a másikért leendő megtérítésében ezenel elmarasztatnak, minek tüsténti végrehajtása a szalontai előljáróknak jelentéstétel mellett meghagyatik. Egyéberánt Ns Sulyok Imrének méltó megfenyítettése végett jelen fenytő keresetet tárgyazó minden irományok a' jelen lévő törvényes bizonyság által a tek. Ns. megyére által tétetni rendeltetnek.”

Semmi esetre sem kívánok messzebb menő következtetést egyelőre levonni e saját kezű Arany János keze írásával rögzített peres anyag ismertetésével. Annyi azonban első olvasásra megállapítható, hogy ez, s az ehhez hasonló, a Hajdú-Bihar megyei Levéltárban őrzött egyéb autográf dokumentumok a gyermekkorban szerzett élmények mellé mérhetetlen adattömeg s élményanyag birtokába juttatták a költőt, aki akkor még a később megemmisített ifjúkori költészet kezdeti lépéseit járta. Nem véletlen tömör hangzású eredeti népi hangvétele sem, mert bár egyszerű emberek szájából elhangzott kifejezések izes megfogalmazásban kerültek lejegyzésre, még inkább gazdagították a későbbi nagy költő amúgy is gazdag nyelvezetét, amely nemcsak verseit szólaltatja meg sokrétűen, de prózai írásaira is nagy hatást gyakorolt. Erről tanúskodnak feljegyzései és emlékezései, de ezt látszik bizonyítani az kijelentés is, amikor pályájának kezdetét jó nevelőiskolának nevezi még akkor is, ha annak minden nehézségével számolnia kellett, és süllyát hosszú időn át viselte. Egész életszemléletét, költészetét áthatotta, amit a Toldi mondára vonatkozóan írt Gyulai Pálnak:⁵ „én pedig az eposzt *mondára*, a nép tudatában is élő mondára szeretem alapítani, a légből kapott eposzok iránt ellenszenvvel viseltetem, hiányozván azokból az, mit én *eposzi hitelnék* nevezek”.

A Nagyszalontán eltöltött évek viszontagságai, a hajdú város légköre s annak megtermékenyítő hatása végigkísérte egész életútján. S bár terhes lehetett a költő számára a visszahúzó évek sok nehézsége, mégis azt kell mondanunk, hogy költészetének forrásai itt is keresendők, s ezek az évek negatív jellegük mellett is végső soron pozitív hatást gyakoroltak egész költői munkásságára.

A Hajdú-Bihar megyei Levéltár Arany János több saját kezűleg írott egykorú jegyzőkönyvét, feljegyzését őrzi, amelyek az életmű teljes megismeréséhez nélkülözhetetlenek. Nem irodalmi igényűek, de értékes dokumentumok 1839-től segédjegyzői, 1840-től másodjegyzői, 1847-ből szalontai jegyzői, majd 1853-ból nagykőrösi tanár korából. Jegyzékét az alábbiakban közlöm:

1. Bizonyáglevelé a Bakos család földörökségének örök áron történő eladásáról. Szalonta 1839. nov. 14. Egész íves papíron, Arany János segédjegyző fiatalabb kori kézírásával, nagyobb betűkkel. A papír hajtogatott, az írás jól olvasható, benne két helyen vastag kék ceruzával tett aláhúzás. Jelzete: HBmL. IV. B. 409/1. X—733/d.
2. Bizonyáglevelé Tóth Mihály négy köblös kaszálójának örök áron történt eladásáról. Szalonta 840. nov. 13. Egy lap, hajtott, szakadt, gyűrött szélű papíron. A papír erősen szennyezett, foltos hátán átütő lehúzgálás. Jobb széle nehezen olvasható. Arany János másodjegyző nem kiírt írása. Jelzete: HBmL. IV. B. 409/b. X. 988.
3. Jelentés Tekintetes Nemes Nzetes és Vzlő Sárvány Jakab úrhoz, a' Fő mgu Eszterházy Herczegség derecskei uradalma rendszeréni ügyészéhez a' Szalontai Előljáróktól bünbeli tárgyban. Mónus János négy lovának ellopásáról. Nagy formátumú papíron Arany János másodjegyző szépen olvasható kézírásával. Jelzete: HBmL. IV. A. 6/f. 47. 1208—LXXXVII. Szalonta 841. dec. 29.
4. Boldisár István tanúvallomása Mónus János ellopott lovairól. Szalonta 841. nov. 16. Nagy formátumú kézírásos papiroltal Arany János másodjegyző kézírásával. Ép és szépen olvasható tanúvallomás, benne nagyon szép kifejezések. Jelzete: HBmL. IV. A. 6/f. 47. 1208—LXXXVI. †.
5. Varga Mihály tanúvallomása geszti Mónus János ellopott lovairól. Szalonta 841. nov. 16. Arany János másodjegyző erőteljes, lendületes kézírásával, a népi nyelvhez alkalmazkodó stílusban. Nagyméretű hajtott íves papíron ép állapotban. Jól olvasható, de az aláírás halványabb. Jelzete: HBmL. IV. A. 6/f. 47. 1208—LXXXVII. †.

⁴ HBmL. IV. A. 6/f. 47. 1208. LXXXVII. Úriszéki ítélet.

⁵ Arany Jánosnak Gyulai Pálhoz írott, Önéletrajz c. munkája. Arany János hátrahagyott versei. Bp. Kiadja RÁTH Mór, 1888. L. 1.

6. Cs. Szabó István tanúvallomása Geszti Mónus János ellopott loviról. Szalonta 841. dec. 3. Félíves papíron jól olvasható írással rögzített tanúvallomás. Arany János másodjegyzőtől szokatlan helyesírással (pl. arrából) találkozunk. Jelzete: HBmL. IV. A. 6/f. 47. 1208. LXXXVII. 3).
7. Fugyi Fehér János tanúvallomása Geszti Mónus János ellopott loviról. Szalonta 841. dec. 29. Félíves papíron szépen kiírt kézírás, ép állapotban, alul a nevezett rab meghitteltése Arany János másodjegyző aláírásával. Jelzete: HBmL. IV. A. 6/f. 47. 1208. LXXXVII. 4).
8. Madas Sándor tanúvallomása Geszti Mónus János ellopott loviról. 841. dec. 29. Félíves ép papíron Arany János másodjegyző jól olvasható írása. Jelzete: HBmL. IV. A. 6/f. 47. 1208. LXXXVII, 5/.
9. Varga Mihály második tanúvallomása Geszti Mónus János ellopott loviról, amelyben vétkét beismeri. Szalonta 841. dec. 29. Félíves ép papíron Arany János másodjegyző írásával, alul Szénásy jegyző megerősítő záradékával. Jelzete: HBmL. IV. A. 6/f. 47. 1208. 6/.
10. Az Arany János másodjegyző által írott lótolvajlási perben hozott elmarasztaló ítélet. Derecske. 1842. júni. 30. Jelzete: HBmL. IV. A. 6/f. 47. 1208. LXXXVII. Úriszéki ítélet.
11. Jelentés Tekintetes Nemes és vitézlő Ambrus János Úrhoz, Tekintetes Nemes Bihar megye Szalontai Járása Fő Szolgabírájához Patolcs János barmódi uradalmi csósznek a gyulai vásár idején történt, kába süldőjének ellopásáról. Szalonta 1845. márc. 29. Arany János másodjegyző írása, kékes színű papíron, vastag piros aláhúzással. Jelzete: HBmL. IV. B. 409/b. 12. X.—2210.
12. A Bene leánytestvérek osztályos örökségi keresete. Nagy formátumú íves papíron, kivül Arany János másodjegyzőnek az intézkedésre vonatkozó feljegyzésével. A papír erősen vízfoltos. Szövege olvasható, bár kissé halvány. Rajta vastag kék ceruzás aláhúzás. Szalonta 846. ápr. 13. Jelzete: HBmL. IV. B. 409/1. 6. X.—1010.
13. Kósa Mihályné, Sütő Erzsébet adóslevele. Szalonta 1847. júl. 3. Negyedíves papíron Arany János másodjegyző kézírásával készült. A papír gyűrött, hajtogatott. Írása jól olvasható. Benne vastag kék ceruzás aláhúzás. Jelzete: HBmL. IV. B. 409/1. 4. X.—729.
14. Fazekas István Hidas utcában levő házának eladásáról szóló öröklevél. Szalonta. 1847. szept. 13. Arany János szalontai jegyző kezeírása. Egy lap, szakadt nagyívű papíron, hátsó részén hosszában, keresztben ragasztott. A papír ázott, foltos, közepén a ragasztás mellett behajtott, nehezen olvasható. A hajtogatások mellett töredezett, ami az olvashatóságot akadályozza. Jelzete: HBmL. IV. B. 409/1. X.—717.
15. Bizonyoságlevél Balog Márton végrendekezéséről, amelyben utal az 1847. ápr. 17.-i szalontai „nagy égés”-re, amikor a városháza is elpusztult. Nagykörös 1853. márc. 28. Egy íves vékonyabb papíron. Felső része hiányos, feltehetően egérrágott. Benne piros és kék ceruzával aláhúzások. Arany János nagykörösi tanár korából származó, igen szép írása. Neve mellett vörös viaszpecsét, benne négyszögletes gyűrű pecsétnyomata, írott A J nyábetűkkel. Jelzete: HBmL. IV. B. 409/1. 4. X.—724.

A levéltári kutató egyéb irányú kutatásai mellett végzett körültekintő vizsgálata így is gyarapíthatja egy-egy kisebb adalékkal az irodalomtörténet eddigi ismereteit.

József Farkas

A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG IRODALMI VISSZHANGJA A NÉMET AKTIVISTÁK FOLYÓIRATÁBAN

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme a proletárforradalmak és felkelések sorát indította el Közép-, Kelet- és Dél-Európában. Közülük azonban csupán a Magyar Tanácsköztársaság tudott néhány hónapon át fennmaradni, ám e rövid idő alatt is a szocialista társadalom építésének jóformán minden területén létrehozta a maga első szervezeti formáit és megfogalmazta — természetesen a marxizmus akkori szintjén — az új társadalom legfontosabb alapelveit. Az újabb kutatások felderítették, hogy a magyarországi kísérleteknek és elképzeléseknek jelentős visszhangja volt külföldön, elsősorban német nyelvterületen. Különösen a Tanácsköztársaság művelődési politikája kapott szélesebb körökben pozitív visszhangot, mint amely — ellenséges hadseregek gyűrűjében és gazdasági blokáddal is sújtott körülmények